

Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumile

Märt Pöder
sündinud 11.09.1979
elukohaga Jakobi 13-2, Tartu 51006
kontaktitav gafgaf@infoaed.ee

ja

MTÜ Ausad Valimised
registrikoodiga 80339095
veebisaidiga <https://ausadvalimised.ee>

SEISUKOHT ASJA 5-25-7 MENETLUSES

Sissejuhatavad märkused

- Kohus on oma 27.06.2025 avalduses nr 5-25-7/6 ametlikult küsinud seisukohta küll VVK-lt, mille toimingu peale kaebused on esitatud, kuid ei ole seda küsinud kaebajatelt kui menetlusosalistelt. Seisukohta ei ole küsitud ka VVK 12.06.2025 koosolekul osalenud MTÜ-lt, keda koosoleku ametliku protokolliga kohaselt esindas koosolekul kaebaja Märt Pöder. Kuigi kaebajatel on menetlusosalistena õigus esitada kohtule avaldusi, on kohus neid avaldusi senistes menetlustes, nt 5-25-18 p29 tõrjunud arusaamatu osutusega PSJKS §38 lg1 teisele lausele ning seisukoha ootamisest oleks sellises olukorras õige kõigile menetlusosalistele arusaadavalt ja ühemõtteliselt teada anda – iseäranis, kuna sellisest soovist teavitati VVKd, kes juba oli menetlusosaline ning kaasati 27.06.2025 määruse p7 kohaselt “arvamuse andjana”.
- Kuna 27.06.2025 määrusega kaasatud menetlusosalistele anti seisukoha kujundamiseks üle kuu aja, siis ei saa pidada piisavaks 19.08.2025 nr 5-25-7/20 avalduses kaebajatele antud vähem kui nädalast ja eesmärgistamata tähtaega 25.08.2025 nii menetluskulude hüvitamise taotluste kui seisukohtade esitamiseks, sj teiste menetlusosaliste esitatud arvamuste kohta omakorda seisukohtade esitamiseks – sellises olukorras võiks menetlusliku võrdsuse põhimõttest lähtuvalt eeldada arvamuste läbitöötamiseks ja seisukoha esitamiseks vähemalt kahte nädalat.
- Kuigi taotlesin 4.08.2025 avalduses kohtule MTÜ kaasamist menetlusosalisena, siiski pole MTÜ kaasamisest teada antud ja menetlusliku rolli informaalsuse tõttu on konsultatsioonid MTÜga küll toimunud, kuid olnud informaalset laadi ega väljenda seetõttu valimisvaatlejaid esindava MTÜ sihipäraselt kujundatud ning terviklikku seisukohta. Arvestades MTÜ osalemist VVK 12.06.2025 koosolekul ja minu osalemist koosolekul MTÜ esindajana oleks ühingu

kaasamine vajalik ning menetluslikult korrektne.

Seisukohad valimiskomisjoni avalike koosolekute ja vaatlejate rolli kohta nendel

Vaatlejate rolli puudutavad punktid jõudsid RKVSi 17.12.2015 algatatud Riigikogu valimise seaduse ja teiste seaduste muutmise seaduse¹ kaudu, mille algatamise seletuskirjas selgitatakse RKVS §19⁴ eesmärgi järgnevalt:

“Vabariigi Valimiskomisjon on vaatleja staatuse kehtestamisel lähtunud põhimõttest, et kõik valimistoimingud ja dokumendid on RKVS-i kohaselt avalikud (seadusega sätestatud piirangud välja arvatud). Seetõttu on vaatlejat puudutav regulatsioon olnud minimaalne. Kuna kõigil on õigus viibida valimiskomisjonide toimingute juures, puudub ka praktiline vajadus reguleerida vaatleja tegevust, s.t anda talle õigusi, mis dubleerivad valimistoimingute avalikkuse põhimõtet.”

Seaduse vaatlemist puudutavate sätete alusena viidatakse seega *valimistoimingute avalikkuse põhimõtet*, mille sõnastust ei leia RKVSi ega teiste valimiseaduste avaparagrahvidest ega PS §1, §56, §60 või §156 põhimõtete hulgast ning mis on seetõttu õiguslikult labiilne, põhjustades VVK koosolekute küsimuses vastandlikke seisukohti, millest sugugi kõik ei väljenda 2015. aastal algatatud seadusemuudatuste mõtet.

Kuigi seadusemuudatused viidi väidetavalt sisse OSCE/ODIHR soovitustest lähtuvalt, mille eesmärk oli vaatlejastatuse tugevdamine ja vaatlejate õiguste selgem määratlemine, siis juba 2015. aasta seadusemuudatustega seati sisse “ka mõned praktilise iseloomuga piirangud”, millega loobuti vaatleja eristaatusest, piirati vaatlejate ligipääsu valimismisnimekirjadele ja deklareeriti vaatleja tegevuse passiivset iseloomu, mille kohta OSCE/ODIHR oma 2025. aasta õigusanalüüsis² ütleb, et see võib olla muutnud valimised sisuliselt vaadeldamatuks:

“Samuti on riigikohus otsustanud, et vaatlemisõigus on passiivne; see tähendab, et vaatlejatele ei ole antud õigust viia läbi internetihääletuse süsteemi kontrollitoiminguid. Isegi kui need kohtuotsused põhinevad kohaldatava õiguse mõistlikul tõlgendamisel, välistavad need sisuliselt vaatlejal e-hääletuse protsessi eesmärgipärase vaatlemise ja jätavad nad ilma tõhusast õiguskaitsest eeskirjade rikkumisele osutamisel ning kohaldatava regulatsiooni põhiseaduspärasuse vaidlustamisel.” (p67, lk 26-27)

Valimispõhimõtted on põhiseaduses küllalt selgelt deklareeritud §60 loetus ning nendest on ilmselt püütud valimiseaduste koostamisel lähtuda, sj neile põhimõtetele ei saa üldiselt teha mõõndusi lihtseaduste abil või üldiselt, nt õigustada valimiste ühetaolisuse riivet usaldusväarsuse tagamise vajadusega või hääle salajasuse riivet turvalisuse tagamisega

– seejuures ei ole usaldusväärsus ega turvalisus ülepea põhiseaduse valimis põhimõtete loetelus. Valimisseaduste kui konstitutsioonilise seaduste ülilus lihtseaduste suhtes ei ole aga ainult vormiline või tulene valimisküsimuste erilisest kaalust, vaid valimiste endi riigiõiguslikust erakorralisusest.

Riigikogu valimised on see, kuidas PS §1 nimetatud rahvas demokraatlikus vabariigis §56 järgi teostab oma rolli kõrgeima võimu kandjana ning tagab sellega demokraatliku võimu legitiimsuse jätkumise läbi selle uuendamise üldreeglina iga nelja aasta tagant. Valimiste erakorralisus pole seega kvantitatiivselt hinnatud olulisusest tulenev, vaid see on põhimõtteline, sest kui valimised peaks läbi kukkuma, siis pole meil enam täiesti legitiimses mõttes vana Riigikogu ega ka uut legitiimset Riigikogu. Seetõttu on valimised oma olemuselt pigem sarnased põhiseaduse vastuvõtmise kui konstitutsioonilise aktiga kui mõne riigiasutuse igapäevase tegevusega seaduse alusel ja põhiseaduse raamides – metafoorselt võib ütelda, et valimised on põhiseaduse vastuvõtmise erakorralise akti kaja, mis kindla intervalliga kõlab läbi riigi eksistentsi.

Valimiste riigiõigusliku fundamentaalsuse ja erakorralisuse tõttu ei saa käsitleda valimisi ka mõne riigiasutuse poolt pakutava teenusena, mille üle teostab järelevalvet mõni teine riigiasutus tavapärase õiguskorra raamides. Kuna valimised määravad demokraatliku legitiimsiooni jätkumist kõige fundamentaalsemal riigiõiguslikul tasemel, siis ei saa selle järelevalve olla teostatud mõne tavapärase riigiorgani poolt, mis teguseb Riigikogu poolt vastu võetud seaduse alusel, sest riigiõiguslikus mõttes ei saa Riigikogu enda valimise akti kuulutada tervikuna sõltuvaks mõnest riigiasutusest. Seetõttu räägitakse põhiseaduse 3. peatükis rahvast, mis teostab Riigikogu valimistega oma võimu, st volitab selle oma tahte alusel tähtajaliselt Riigikogule, ja nii selle tahte akti moonutamta kandumist Riigikokku kui selle abil laenuks antud võimu teostamise korrektsust peab olema rahval võimalik kontrollida.

Kui käsitleda valimisseaduste 2015. aastal algatatud uuendamisel nimetatud *valimistoimingute avalikkuse põhimõtet* ja sellest tulenevat valimisvaatluse määratlust väljaspool valimiste riigiõigusliku erakorralisuse konteksti, siis ei räägi me tegelikult valimistest, vaid arvamusküsitlustest, võimuloteriist vmt otsest konstitutsioonilist tähendust mitte omavatest toimingutest, mida viivad riigiorganid läbi mingite oma sisemiste eesmärkide teostamiseks, kuid mille abil rahvas vahetult ei teosta PS §56 kohaselt oma võimu. Kuigi Riigikohus on ka varasemates otsustes, nt 5-25-3 p19 spekulierenud valimistel rakenduva võimu teostamise vahetuse või otsesuse põhimõtte üle, siis riigiõiguslikus mõttes on võim rahval, st igal selle esindajal vahetult ja valimiste käigus rahvas annab selle võimu enda käest ära Riigikogule ja teistele riigiorganitele, mille kaudu need siis rahvalt tähtajaliselt jmt piirangute alusel kasutamiseks saadud võimu teostavad – Riigikogu ja riigiorganid teostavad seega võõrast võimu ja rahvas teostab seda nende kaudu, st kaudselt ja mitte enam otseselt.

Selle algselt vahetu võimu valimiste teel Riigikogu kaudu teostamiseks loovutamise tehingu, st valimiste käigus väljendatud tahteavalduse korrektseks transleerumises valitud kogusse peab aga rahvas saama veenduda. Selles oleks rahval võimalik iseorganiseerumise teel veenduda, kui ta korraldaks valimisi ise ja tagaks seejuures nende korrektse läbiviimise, kuid praktikas teeb sama välja, kui valimisi korraldab rahva eest keegi teine, aga teeb seda sellisel viisil avalikult, et rahvas saab valimi oma huvitatud esindajate kaudu avalikke protseduure jälgides veenduda, et valimised viidi läbi korrektselt ja rahva tahe väljendub valitud esinduskogu koosseisus moonutamata kujul. Seda on võimalik saavutada valimiste korralduse puhul, kus kõik valimiste ettevalmistamise ja läbiviimise olulised sammud tehakse teenindava asutuse poolt avalikult nii, et rahva esindajad saavad seal olla kõrval ja toimingutel piisavalt lähedal, et saaksid olla nende korrektsuses veendunud samal määral *nagu oleks nad neid läbi viinud ise*.

Selline valimiste vaatlemisel rakenduv “nagu ise” põhimõte on siiani ilmselt ainus, mis universaalselt tagab rahva demokraatliku kontrolli valimiste läbiviimise korrektsuse üle nende asjakohases põhiseaduslikus kontekstis ning selle paariliseks valimiste korraldaja poolel on kohustus tagada rahvale rahuldavalt selline “oma silmaga” veendumise võimalus ning sellega omalt poolt tõendada valimiste ettevalmistamisel ja korraldamisel läbitud oluliste sammude korrektsust. Kui vaatlejad saavad valimiste ettevalmistamisel ja korraldamisel läbitud sammude korrektsuses veenduda ainult kaudselt, st kellegi või millegi vahendusel, keda või mida saab ja tuleb omakorda olulisel määral tõlgendada, siis pole võimu teostamine Riigikogu valimiste kaudu kõrgeima võimu kandja poolt enam otsene, vaid vahendatud ja kaudne – ja rääkimine sellest kui rahva võimust ei pruugi olla enam asjakohane. Kui vaatlejate tinglikult passiivse rolli puhul on tagatud sammude korrektsuses oma silmaga või nagu ise veendumine, siis võib see olla kohane, kuid vaatlejate passiivsuse üldine deklareerimine seda ei taga ja on ka vastuolus vaatlejate faktiliselt äärmiselt aktiivse praktikaga.

Seetõttu ei saa piisata, kui üldsõnaliselt deklareeritakse vaatlejate olulist rolli valimiste demokraatlikkuse tagamisel, vaid peab olema kirjeldatud mehhanism, kuidas on see tagatud valimiste riigiõiguslikuks kontekstis ja need tagatised on demokraatliku legitimatsiooni jätkumise olulisust silmas pidades piisavad. Kõik argumendid, mis kehtivad valimiste ettevalmistamise ja läbiviimise oluliste sammude turva- või muudel kaalutlustel rahva, avalikkuse või valimisvaatlejate eest salastamise kasuks, kehtivad ühtlasi selle kasuks, et neid peaks salastama ka valimiste korraldaja eest, kellelele need pakuvad oma vahetute seoste tõttu valimiste korralduse ja sellega seotud taristuga suuremaidki võimalusi manipulatsiooniks kui saavad olla eales kättesaadavad vaatlejatele. Kuna vaatlejate õiguste piiramine sai faktiliselt alguse juba 2015. aastal justkui vaatlejate õiguste täpsema määratlemise sildi all, millega loobuti vaatleja eristaatusest ning tehti vaatlemisest igaiheõigus, siis selline vaatlejarolli teisenemisega üldiseks õiguseks on käinud käsikäes katsed vaatlejate rolli valimiste korralduse

juures veelgi piirata, mis on intensiivistunud pärast viimaseid Riigikogu valimisi.

Vaidlused vaatlemisõiguse üle ja vaatlejate tõrjumise instinkt on tekkinud ja süvenenud eelkõige kasutusel oleva eksperimentaalse netihääletuse kontekstis, mille puhul vaatlemine ja selle demokraatlikud tagatised on ebapiisavad või äärmiselt tinglikud ja piiratud. Ilmselt on problemaatiline mistahes vaadeldamatute või kaudselt vaadeldavate hääletusviiside kasutuse laiendamine, kuid probleemide tulipunkt on seotud netihääletusega, mis realiseerib tehnoloogia vahendatusega kaasnevat vaadeldamatust ja sellest tulenevat võltsimisriski suurimal võimalikul määral. Kuni ei ole leiutatud eksimatuid arvuteid või arvuteid, mida poleks võimalik kasutada pettuseks, seni pole põhjust ilma küllaldase aluseta delegeerida valimiste läbiviimist arvutitele või arvuteid opereerivatele ekspertidele. Selles kontekstis soovivad OSCE/ODIHR eksperdid oma õigusraportis³ piiramise asemel anda vaatlejatele täiendavaid õigusi nagu näiteks kaebuste esitamise õigus avalikes huvides – konkreetselt soovitusel tähisega “J”, kuid sissejuhatavalt ka “H” ja “I” –, aga valimisvaatlejatega ja avalikkuse alatähtsustatud rolliga valimiste korralduses on seotud suurem osa hinnangu analüüsist, mis jõuab üha konkreetsemate sedastusteni raporti lõpuosas.

VIITED

1. *Riigikogu valimise seaduse ja teiste seaduste muutmise seadus* (Riigikogu 17.12.2015)
2. *Estonia: Opinion on the Regulation of Internet Voting* (OSCE/ODIHR 18.06.2025)
3. *Estonia: Opinion on the Regulation of Internet Voting* (OSCE/ODIHR 18.06.2025)